

DURUM EKLERİNİN ÖZBEK TÜRKÇESİ VE TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ ŞEKİLLERİ

ŞEREF YILMAZ

Durum ekleri, Türkçenin gelişim devresi içinde değişik görevler üstlenmiş, gramatik bir kategoridir.

Durum ekleri, esasen ismin isme, ismin fiiliyle bağlanması sırasında yaptığı ve aldığı durumu ifade eder.

Durum ekleri, temelde isimlerin durumlarını bildiren eklerdir. Bu ekler, isimlerin durumlarını bildirirken, aynı zamanda isimlerin, başka kelimelerle olan ilişkisini de sağlar.

İsmin, ilişki kurduğu başka kelimeler, isim ve fiil olduğu gibi edat da olabilir. Ancak bu gramatik kategori, esas itibarıyla isimlerin, fiillerle olan ilişkisini belirler.

Durum eklerinin, ismi edatlara bağlanması da dolayı olarak fiillere bağlanması anlamına geleceği için biz burada üzerinde durmayacağız. Bu itibarla durum ekleri, **“isimleri fiillere bağlayarak fiil grupları ve cümlelerin yapısını kuran, cümle ekleri durumunda olan işletme ekleridir.”**¹

Dilde, mantıkî düşünce esastır. Anlaşmanın temelinde de bu vardır. Öyleyse **“mantıkî düşünceleri ,birbirine bağlayıcı iletişim (kominikasyon) vasıtaları olması gerekir. İşte bu vasitalardan biri durum (hâl) ekleri kategorisidir.”**²

“Durum ekleri, isim ya da isimleşmiş sözün (kendi kendine veya yardımcı sözler, bağlaçlar yardımıyla, başka sözlerle) isimlerle ya da fiillerle olan münasebetini bildiren şeklidir.”³

Bu yönüyle durum ekleri, ismin morfolojik özelliklerini yansıtan ve yine ismin sentaktik ve semantik özellikleri ile doğrudan ilgi kuran gramatik olayın adı olarak karşımıza çıkar.

Bu gramatik kategorinin, Özbek Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde aldığı ekler aşağıda ki gibidir.

1 Ergin Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayınları, İstanbul, 1990, S.215.

2 Reşetova L.V., *Kategoriye Padeja V Yazıkah Raznih Sistem*, Taşkent: Fen, 1982,S. 25.

3 İvanov S:N., *Rodoslovnoe Drevo Turuk Abu'l Gazi-Hana*, Grammatičesky Oçerk, Taşkent: Fen, 1969 S. 49.

ÖZBEK TÜRKÇESİNDE DURUM EKLERİ(KELİŞİKLER)

Gramatik Kategorinin Adı (kelişikning Namı)	Ekin Adı (Körsetkiçi)
1. Yalın hâl (baş kelişik)	–
2. İlgi hâli (karatgıç kelişiği)	– ning
3. Yapma hâli (tüşüm kelişiği)	– ni
4. Bulunma hâli (urn kelişiği)	– dâ
5. Yaklaşma hâli (cöneliş kelişiği)	– gâ
6. Uzaklaşma hâli (çıkış kelişiği)	– dâñ ⁴

Durum ekleri konusunda, tıpkı Türkiye Türkçesinde olduğu gibi, Özbek Türkçesinde de görüş birliği yoktur. Bazıları, isimlerin fiillerle olan durumunu esas alırken, bazıları da durum bildiren bütün ekleri bu kategoriye dahil etmiştir.

Özbek dilşinaslarından Prof. Dr. H.F. Nimetov, “-geçe” ekini, başlı başına bir durum eki olarak ele alır ve bu eke “çegereleş” kelişiği adını verir.⁵

Prof. Dr. A. Hacıyev de, Nimetov’un bu görüşünü destekler ve “kadar” anlamına gelen “-geçe” ekini, başlı başına bir durum eki olarak değerlendirmenin mantıklı olduğunu söyler.⁶

Karşılaştırmalı Örnekler:

Özbek Türkçesi		Türkiye Türkçesi	
üy+–	bala+–	ev+–	araba+–
üy + ning	bala + ning	ev + in	araba + n + n
üy + ni	bala + ni	ev + i	araba + y + ı
üy + dâ	bala + dâ	ev + de	araba + da
üy + gâ	bala + gâ	ev + e	araba + y + a
üy + dâñ	bala + dâñ	ev + den	araba + dan

4 Özbek Tili Grammatikası, I, Morfoloji, Taşkent: Fen, 1975. S. 190-248

5 Özbek Türkçesinde “beş gece, erte geçe, üy geçe” anlamlarına gelir. “çegereleş” sözü “sınırlandırma”, sınırlarını belirleme” anlamını ifade eder.

6 Hacıyev A., Hazırgi Özbek Tilide Forma Yasalışı, Taşkent: Okituvçı, 1979, S. 42-48.

Özbek Türkçesiyle ilgili verdiğimiz örneklere dikkat edilirse eklerin ses uyumu kuralına bağlı olmadığı ve ünlüyle biten kelimelerden sonra yardımcı ses olmadığı görülür.

Türkiye Türkçesinde “yapma ve yaklaşma hâli”, özellikle sesliyle biten şahıs zamirlerinden sonra “-n” kaynaştırma sesini alırsa da, genel değerlendirme açısından bu durumu istisna olarak kabul edip tabloya dahil etmedik. Yine aynı şekilde “vasıta hâli”ni ifade eden “-n”eki var ise de bu ek “yazın,kışın” gibi kaçıp-laşmış olan kelimelerde kullanıldığı için bu eki de istisna olarak değerlendirdik.

Gramatik Kategorinin Adı	Aldığı Ek	
	Ünsüzden Sonra	Ünsüzden Sonra
1. Yalın hâl		
2. İlgî hâli	-ın, -in, -un, -ün	-nın, -nin, -nun, -nün
3. Yapma hâli	-ı, -i, -u, -ü	-yı, -yi, -yu, -yü
4. Yaklaşma hâli	-a, -e	-ya, -ye
5. Bulunma hâli	-da, -de, -ta, -te	-da, -de
6. Uzaklaşma hâli	-dan, -den, -tan, -ten,	-dan, -den
7. Vasıta hâli	-la, -le	
8. Eşitlik hâli	-ca, -ce, -ça, -çe,	-ca, -ce
9. Yön gösterme hâli	-ra, -re, -arı, -eri	

Sonuç olarak, Özbek Türkçesinde ses uyumu kuralına bağlılık görülmez. Tıpkı iyelik eklerinin şahıslara göre çekiminde olduğu gibi⁸ durum eklerinin şahıslara göre çekiminde de sesuyumu kuralına uyulmaz. Ayrıca Özbek Türkçesinde kelime, ünlüyle de bitse ünsüzle de bitse yardımcı ses almaz.

7 Ergin Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayınları, İst., 1990, s. 215-230.

8 Geniş bilgi için bk. Yılmaz Şeref, “İyelik Ekinin Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesindeki Şekilleri ve Kullanımları”, *Türk Dili* dergisi, Mart 1997, S. 285-287.